

Σύμβουλος Εκπόνησης Πτυχιακής Εργασίας

Βασίλης Παυλόπουλος

Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σημείωμα Συγγραφέα

Βασίλης Παυλόπουλος <https://orcid.org/0000-0002-6465-6725>

Η πρώτη έκδοση του παρόντος εγχειριδίου συντάχθηκε το 2013. Η τέταρτη, αναθεωρημένη έκδοση δημιουργήθηκε το 2020 και λαμβάνει υπ' όψιν την 7^η έκδοση του Οδηγού Δημοσιεύσεων της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας (APA, 2020).

Επικοινωνία: Βασίλης Παυλόπουλος, Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή (γραφείο 504), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, 15784, Αθήνα. Email: vpravlop@psych.uoa.gr

Περιεχόμενα

	σελ.
Σκοπός και προϋποθέσεις	3
Επιλογή θέματος και επόπτη.....	4
Βιβλιογραφική ανασκόπηση	5
Μεθοδολογικός σχεδιασμός και διεξαγωγή της έρευνας	8
Στατιστική επεξεργασία των δεδομένων	10
Συγγραφή του δοκιμίου	14
Θέματα δεοντολογίας	15
Προφορική εξέταση	17
Περαιτέρω μελέτη	19

Σύμβουλος Εκπόνησης Πτυχιακής Εργασίας

Το σύντομο αυτό εγχειρίδιο δεν είναι κανονιστικό κείμενο, αλλά έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα και χρηστικό προσανατολισμό. Συμμορφώνεται με τον Εσωτερικό Κανονισμό Πτυχιακής Εργασίας του Τμήματος Ψυχολογίας και με τον Οδηγό Συγγραφής, τους οποίους δεν φιλοδοξεί να υποκαταστήσει. Για να αξιοποιήσετε τις συμβουλές που παρατίθενται εδώ, είναι σκόπιμο να έχετε διαβάσει προσεκτικά τα δύο παραπάνω έγγραφα, τα οποία είναι αναρτημένα στην ιστοσελίδα του Τμήματος Ψυχολογίας (<http://www.psych.uoa.gr>) και στην πλατφόρμα η-Τάξη (<http://eclass.uoa.gr/courses/PPP125/>).

Σκοπός και Προϋποθέσεις

Σύμφωνα με τον Οδηγό Σπουδών του Τμήματος Ψυχολογίας, οι φοιτητές πρέπει να εκπονήσουν πτυχιακή εργασία πάνω σε ερευνητικό θέμα ψυχολογικού περιεχομένου, υπό την εποπτεία διδάσκοντος του Τμήματος Ψυχολογίας. Σκοπός της πτυχιακής εργασίας είναι η εξοικείωση των φοιτητών με την επιστημονική μέθοδο για την εμπειρική μελέτη των ψυχολογικών φαινομένων. Γι' αυτό η πτυχιακή εργασία περιλαμβάνει οπωσδήποτε τη διεξαγωγή εμπειρικής (όχι αποκλειστικά βιβλιογραφικής) έρευνας.

Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών, η εκπόνηση της πτυχιακής εργασίας γίνεται κατά το τέταρτο έτος σπουδών (Ζ' και Η' εξάμηνα). Ως τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις, συνιστάται έντονα η επιτυχής παρακολούθηση και εξοικείωση με τα μαθήματα Μέθοδοι Έρευνας στην Ψυχολογία και Συγγραφή Επιστημονικής Εργασίας. Επιπλέον, απαραίτητες είναι οι γνώσεις των μαθημάτων Στατιστική Ι και Στατιστική ΙΙ (για τη διεξαγωγή ποσοτικής έρευνας) ή του μαθήματος Ποιοτικές Προσεγγίσεις στην Ψυχολογική Έρευνα (για τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας). Πέραν των παραπάνω, είναι χρήσιμο οι φοιτήτριες και οι φοιτητές να έχουν παρακολουθήσει κάποιο κατ' επιλογήν μάθημα που έχει εννοιολογική συνάφεια με το περιεχόμενο της πτυχιακής εργασίας τους. Αυτό θα τους δώσει τη δυνατότητα να εξοικειωθούν με βασικές έννοιες, να λάβουν

ερεθίσματα και ιδέες σχετικά με πιθανά θέματα προς διερεύνηση και να γνωριστούν καλύτερα με τους διδάσκοντες και, εν δυνάμει, επόπτες.

Επιλογή Θέματος και Επόπτη

Ο Εσωτερικός Κανονισμός Πτυχιακής Εργασίας του Τμήματος Ψυχολογίας αναφέρει ότι το θέμα διαμορφώνεται σε συνεργασία με τον επόπτη κατόπιν πρότασης που υποβάλλει η φοιτήτρια ή ο φοιτητής. Δηλαδή, η έναρξη ενασχόλησης με την πτυχιακή εργασία γίνεται με πρωτοβουλία των ίδιων των φοιτητών που διερευνούν πιθανά θέματα και απευθύνονται σε διδάσκοντες, οι οποίοι θα μπορούσαν εν δυνάμει να αναλάβουν την εποπτεία του. Για το σκοπό αυτό προτείνεται η σύνταξη ενός σύντομου αλλά περιεκτικού κειμένου, έκτασης 2-3 σελίδων περίπου, το οποίο θα περιλαμβάνει ένα αδρό περίγραμμα (θεωρητικό σκεπτικό, βασική υπόθεση ή ερώτημα, συμμετέχοντες και μετρήσεις) της ερευνητικής πρότασης.

Η επιλογή επόπτη και θέματος είναι διαδικασίες που συναρτώνται άμεσα μεταξύ τους για προφανείς λόγους. Επιλέγοντας κανείς συγκεκριμένες θεματικές ενότητες αποκλείει ουσιαστικά εκ των προτέρων από το ρόλο του επόπτη όσους διδάσκοντες δεν έχουν συναφές γνωστικό αντικείμενο (η συνεργασία με διδάσκοντα για την εκπόνηση πτυχιακής εργασίας προϋποθέτει ότι το θέμα εμπίπτει σαφώς εντός του γνωστικού του αντικειμένου). Ας σημειωθεί, πάντως, ότι ιδανικά η διαδικασία θα ήταν καλό να μην καλύπτει μόνο πρακτικές ανάγκες (π.χ. ευκολία διεξαγωγής της έρευνας, διαθεσιμότητα επόπτη), αλλά επιπλέον να αντιστοιχεί σε ουσιαστικά ενδιαφέροντα των φοιτητών. Εξάλλου, η εμπάθунση σε ένα πεδίο, την οποία αποκτά κανείς μέσω της πτυχιακής εργασίας, ενδέχεται να «εξαργυρωθεί» αποτελώντας εφαλτήριο για μελλοντική συνέχιση των σπουδών σε μεταπτυχιακό επίπεδο στο πεδίο αυτό.

Στην πράξη, η επιλογή θέματος ακολουθεί συνήθως έναν από δύο πιθανούς δρόμους: είτε οι φοιτητές διερευνούν προηγουμένως ένα ερευνητικό πεδίο και προτείνουν συγκεκριμένο θέμα στον εν δυνάμει επόπτη τους, είτε εντάσσονται σε υπό εξέλιξη

ερευνητικό πρόγραμμα που διεξάγει ένα μέλος ΔΕΠ, μέρος των δεδομένων του οποίου συλλέγουν και χρησιμοποιούν για τους σκοπούς της εργασίας τους. Και οι δύο τρόποι είναι έγκυροι και αποδεκτοί. Ο δεύτερος τρόπος φαίνεται εκ πρώτης όψεως πιο «βολικός», αν και προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ερευνητικού προγράμματος την εποχή που η φοιτήτρια ή ο φοιτητής αναζητά θέμα. Ο πρώτος τρόπος είναι πιο χρονοβόρος, αλλά παρουσιάζει το πλεονέκτημα ότι ο φοιτητής έχει συνειδητά ξεκαθαρίσει εγκαίρως τους στόχους του, κάτι που αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμο στα επόμενα στάδια εκπόνησης της εργασίας του.

Η καλή σχέση με τον επόπτη είναι σημείο-κλειδί για την απρόσκοπτη ολοκλήρωση της πτυχιακής εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι η φοιτήτρια/ο φοιτητής πρέπει να δείχνει συνέπεια στα χρονοδιαγράμματα και υπευθυνότητα στις υποχρεώσεις που αναλαμβάνει. Πρέπει επίσης να έχει την ικανότητα να εργάζεται αυτόνομα και να αξιοποιεί τα όποια ερεθίσματα προσφέρει ο επόπτης, αλλά και να διατυπώνει εύστοχα ερωτήματα (ώστε να λάβει χρήσιμες απαντήσεις). Χρειάζεται, τέλος, να γνωρίζει καλά τον Εσωτερικό Κανονισμό Πτυχιακής Εργασίας και να διεκδικεί τα δικαιώματά του. Αυτά, σε γενικές γραμμές, συνίστανται στα εξής:

Ο επόπτης πρέπει να διαθέτει ικανό χρόνο ανά τακτά χρονικά διαστήματα για να παρακολουθεί την πρόοδο της φοιτήτριας/του φοιτητή, να προσφέρει ουσιαστική ανατροφοδότηση με βάση τις ελλείψεις και τις ανάγκες τους, να σέβεται τις ιδιαιτερότητες και τις επιλογές τους, να ανταποκρίνεται σε ερωτήσεις ή απορίες και να τους ενημερώνει πάνω σε διαδικαστικά ή άλλα ζητήματα που πιθανόν αγνοούν.

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Παρόλο που ο Εσωτερικός Κανονισμός Πτυχιακής Εργασίας του Τμήματος Ψυχολογίας απαγορεύει ρητώς τα θέματα αποκλειστικά βιβλιογραφικού χαρακτήρα, η ενότητα αυτή αποτελεί αναπόσπαστο μέρος κάθε εμπειρικής έρευνας. Η συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση ουσιαστικά ξεκινά αμέσως με τον ορισμό του θέματος – ή

μάλλον, πριν από αυτόν! Πέραν των πηγών που συνιστά ή παρέχει ως άμεσα διαθέσιμες ο επόπτης, οι φοιτήτριες και οι φοιτητές πρέπει να οργανώσουν αυτόνομα την αναζήτησή τους ώστε να καλύψουν όσο γίνεται μεγαλύτερο εύρος του θέματος που τους ενδιαφέρει, με έμφαση στην πρόσφατη ερευνητική παραγωγή. Από αυτή την άποψη, τα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά είναι προτιμότερα από τους αυτοτελείς τόμους και, οπωσδήποτε, από τα διδακτικά εγχειρίδια. Πηγές άγνωστης προέλευσης και αμφίβολης ποιότητας (π.χ. κείμενα από το διαδίκτυο χωρίς πλήρη στοιχεία) συνιστάται να αποφεύγονται.

Για τη βιβλιογραφική ανασκόπηση οι φοιτητές μπορούν να αξιοποιήσουν τις εναλλακτικές που προσφέρει το Σπουδαστήριο Ψυχολογίας, αλλά και το διαδίκτυο. Ο Μελετητής του Google (<http://scholar.google.com/>) είναι ένα καλό σημείο αφετηρίας. Από εκεί και πέρα, στη διεύθυνση <http://www.lib.uoa.gr/> παρέχεται η δυνατότητα αναζήτησης στις βιβλιοθήκες του ΕΚΠΑ, καθώς και σύνδεσμοι προς τις πιο σημαντικές ελληνικές και διεθνείς βιβλιογραφικές βάσεις. Αξιοποιώντας την υπηρεσία σύνδεσης μέσω του ιδιωτικού εικονικού δικτύου (VPN) του ΕΚΠΑ, οι φοιτητές μπορούν να πραγματοποιήσουν απομακρυσμένη ηλεκτρονική αναζήτηση σε βιβλιογραφικές βάσεις με δικαίωμα πρόσβασης σε πλήρη κείμενα, όπως ακριβώς θα το έκαναν από το Σπουδαστήριο Ψυχολογίας. Τα ατομικά στοιχεία πρόσβασης (όνομα, κωδικός) είναι ίδια με αυτά που χρησιμοποιούν οι φοιτητές σε άλλες υπηρεσίες του πανεπιστημίου, όπως η ηλεκτρονική γραμματεία My-studies. Το λογισμικό και οι οδηγίες σύνδεσης διατίθενται από το Κέντρο Λειτουργίας και Διαχείρισης Δικτύου (<http://www.noc.uoa.gr/syndesh-sto-diktyo/eikoniko-idiwtiko-diktyo-vpn.html>).

Οι εύστοχες λέξεις-κλειδιά αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο μιας αποτελεσματικής βιβλιογραφικής αναζήτησης. Προτείνεται η χρήση εναλλακτικών ισοδύναμων όρων, ώστε να καλυφθεί το μέγιστο δυνατό εύρος δημοσιεύσεων και να μην αποκλειστούν εκ των προτέρων σημαντικές πηγές. Παραδείγματος χάριν, για τη μελέτη των αντιλήψεων των γονέων για την

ανάπτυξη είναι σκόπιμο να χρησιμοποιηθούν όροι, όπως: “parental belief systems”, “parental perceptions”, “parents’ views”, “parental ethnotheories”.

Συχνά το αποτέλεσμα της αναζήτησης εξαρτάται από ειδικούς συντακτικούς κανόνες, όπως οι συνθήκες AND/OR και η χρήση εισαγωγικών. Στο προηγούμενο παράδειγμα, η αναζήτηση στον Μελετητή του Google με τις λέξεις-κλειδιά parental belief systems θα ανασύρει όλες τις πηγές που περιέχουν καθέναν από τους τρεις όρους ξεχωριστά, ενώ η αναζήτηση με τις ίδιες λέξεις σε εισαγωγικά (δηλ. “parental belief systems”) θα επιστρέψει μόνο τις πηγές που περιέχουν αυτούσια τη συγκεκριμένη φράση.

Άλλοτε, εκτός της λεγόμενης «γρήγορης» αναζήτησης, προσφέρεται η δυνατότητα εφαρμογής σύνθετων κριτηρίων (π.χ. ανά τίτλο, συγγραφέα, έτος δημοσίευσης, περιοδικό, κ.ά.). Γι’ αυτό, είναι σημαντική η προσεκτική μελέτη των συμβάσεων χρήσης κάθε μηχανής αναζήτησης με σκοπό τη μέγιστη αξιοποίηση των δυνατοτήτων της.

Γενικά, προτείνεται στις φοιτήτριες και στους φοιτητές να οργανώνουν από νωρίς το υλικό που εντοπίζουν δημιουργώντας διαφορετικούς φακέλους ανά θεματικό περιεχόμενο ή διατηρώντας αρχεία αποδελτίωσης με τα κύρια σημεία των βιβλιογραφικών πηγών. Σε αυτό βοηθά η δυνατότητα ευέλικτης αναζήτησης λέξεων ή φράσεων εντός των αρχείων ενός φακέλου, την οποία προσφέρουν τα Windows (π.χ. πατώντας τα πλήκτρα Windows-Q) ή προγράμματα όπως το Adobe Reader (π.χ. πατώντας Ctrl-Shift-F). Ιδιαίτερως, με τη χρήση ενός προγράμματος διαχείρισης βιβλιογραφίας και βιβλιογραφικών αναφορών, όπως το Mendeley (<http://www.mendeley.com/>) και το Zotero (<http://www.mendeley.com/>), μπορούν να επιτευχθούν μικρά «θαύματα», όπως η αποτελεσματική αρχειοθέτηση των πηγών, η γρήγορη και εύστοχη ανεύρεση περιεχομένου και η συγκρότηση του βιβλιογραφικού καταλόγου της πτυχιακής εργασίας με λίγα μόνο κλικ. Γι’ αυτό, η αφιέρωση του λίγου χρόνου και της ενέργειας που απαιτείται για την εξοικείωση με ένα παρόμοιο πρόγραμμα συνιστάται ανεπιφύλακτα και με ενθουσιασμό!

Μεθοδολογικός Σχεδιασμός και Διεξαγωγή της Έρευνας

Με την ολοκλήρωση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης η φοιτήτρια/ο φοιτητής είναι σε θέση να οριστικοποιήσει, σε συνεργασία με τον επόπτη, το ακριβές θέμα της πτυχιακής εργασίας και να διατυπώσει συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα ή/και υποθέσεις. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο είναι σημαντική και, σε γενικές γραμμές, έχει ως εξής: Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι ανοιχτές διατυπώσεις διερευνητικού χαρακτήρα πάνω σε θέματα για τα οποία η προηγούμενη βιβλιογραφία δεν επιτρέπει προβλέψεις συγκεκριμένης κατεύθυνσης. Π.χ. «Υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στην ηθική ανάπτυξη και στην ψυχολογική ταυτότητα των εφήβων;». Από το άλλο μέρος, οι ερευνητικές υποθέσεις διατυπώνονται ως καταφατικές προτάσεις που διαμορφώνουν συγκεκριμένες αναμονές, με βάση τα υπάρχοντα θεωρητικά ή/και εμπειρικά δεδομένα. Π.χ. «Αναμένεται ότι οι έφηβοι που εντάσσονται σε πιο ώριμους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας θα έχουν επίσης διαμορφώσει πιο σύνθετα ηθικά σχήματα (Berzonsky & Neimeyer, 1994)». Η βιβλιογραφική παραπομπή δηλώνει εν προκειμένω ότι η υπόθεση δεν διατυπώθηκε αυθαίρετα, αλλά θεμελιώνεται πάνω στη βάση της συναφούς βιβλιογραφίας.

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση θα υποδείξει επιπλέον την κατάλληλη μέθοδο (π.χ. πειραματική, συναφειακή, περιγραφική) και τα ενδεικνυόμενα μέσα μέτρησης, ποσοτικού ή ποιοτικού χαρακτήρα (π.χ. ερωτηματολόγιο, συνέντευξη, παρατήρηση). Οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να εντοπίσουν όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για τη σωστή χρήση ενός ψυχομετρικού μέσου πριν το επιλέξουν – μετά θα είναι αργά... Αν πρόκειται για ερωτηματολόγιο, χρειάζονται οι αναλυτικές οδηγίες βαθμολόγησης (τυχόν αντίστροφη κωδικοποίηση ερωτημάτων, ομαδοποίηση ερωτημάτων σε παράγοντες, κλπ.). Στην περίπτωση της συνέντευξης πρέπει να σχεδιαστεί προσεκτικά το περιεχόμενο, ο τρόπος και η σειρά διατύπωσης των ερωτήσεων. Για τη μέθοδο της παρατήρησης απαιτείται περιεκτικό όσο και λεπτομερές πρωτόκολλο καταγραφής των συμπεριφορών που αποτελούν

αντικείμενο της μέτρησης. Ίσως απαιτηθεί πιλοτική χορήγηση των ψυχομετρικών μέσων, ειδικά εάν αυτά είναι αυτοσχέδια ή μεταφρασμένα στα Ελληνικά από άλλη γλώσσα. Κι ακόμα, πρέπει να διασφαλιστεί πως δεν παραβιάζονται τα πνευματικά δικαιώματα. Η αναφορά στους συγγραφείς ενός εργαλείου και η προσθήκη της αντίστοιχης πηγής στο κείμενο και στον βιβλιογραφικό κατάλογο είναι αυτονόητη υποχρέωση.

Μετά τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων/υποθέσεων και τον προσδιορισμό της μεθόδου, των ψυχομετρικών μέσων και του πληθυσμού-στόχου ξεκινά η συλλογή των δεδομένων. Αν πρόκειται για ποσοτική έρευνα, είναι δυνατό να δημιουργηθεί ένα online ερωτηματολόγιο με κάποια πλατφόρμα που παρέχεται δωρεάν, όπως οι Φόρμες Google (<http://docs.google.com/forms/>). Γενικά, η συλλογή των δεδομένων απαιτεί επίπονη προσπάθεια, μεγάλη προσοχή και αποφυγή «εύκολων και γρήγορων», πλην μεθοδολογικά επιλήψιμων επιλογών. Είναι προτιμότερο να καθυστερήσει χρονικά η διαδικασία συλλογής των δεδομένων, από το να συλλεχθούν κακής ποιότητας στοιχεία που θα «δηλητηριάσουν» την ερευνητική απόπειρα στο σύνολό της.

Οι ερευνητές χρειάζεται να ενημερώσουν τους συμμετέχοντες για τους σκοπούς της έρευνας με τρόπο εύληπτο και συνοπτικό, να εξασφαλίσουν τη ρητή συναίνεση, αλλά και την ανωνυμία τους. Γενικά, προτείνεται να αποφεύγεται η συμμετοχή οικείων στον ερευνητή προσώπων (π.χ. συγγενείς ή στενοί φίλοι), καθώς αυτό αυξάνει την πιθανότητα συμμόρφωσης των απαντήσεων προς το κοινωνικά επιθυμητό. Οι συνθήκες χορήγησης των ψυχολογικών δοκιμασιών έχουν μεγάλη σημασία. Οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές παράμετροι (όπως ο φωτισμός, η θερμοκρασία, η πυκνότητα, ο θόρυβος, ο χρόνος και η διάρκεια χορήγησης των ψυχομετρικών μέσων) πρέπει να πληρούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις ιδιωτικότητας και συγκέντρωσης της προσοχής. Η στάση του ερευνητή πρέπει να είναι διακριτικά υποστηρικτική αλλά όχι παρεμβατική (π.χ. να μη δίνονται περισσότερες διευκρινίσεις από αυτές που προβλέπει το ερευνητικό πρωτόκολλο), ώστε να μην κατευθύνει

τις αποκρίσεις των συμμετεχόντων. Δεν είναι σκόπιμο να ασκείται κανένα είδος πίεσης ή να δίδεται κάποια αξιολογή αμοιβή στους συμμετέχοντες. Επίσης, πρέπει να καταγράφεται ο αριθμός των ατόμων που αρνήθηκαν να συμμετάσχουν και οι λόγοι της άρνησής τους (αν είναι εφικτό να καταστούν γνωστοί).

Πόσα άτομα είναι επαρκή για να συγκροτήσουν το δείγμα της έρευνας; Όση αγωνία κι αν προκαλεί το ερώτημα αυτό, δεν είναι δυνατό να λάβει μονοδιάστατη απάντηση – υπάρχουν όμως ορισμένα χρήσιμα tips. Καταρχήν, το μέγεθος του δείγματος εξαρτάται από το είδος της έρευνας. Αν και ο ελάχιστος αριθμός για να θεωρηθεί ένα δείγμα «μεγάλο» είναι 30 άτομα, η συναφειακή μέθοδος απαιτεί σχετικά πολυπληθή δείγματα (άνω των 150 ατόμων), καθώς εδώ στόχος είναι η γενίκευση των ευρημάτων στον πληθυσμό. Άλλες φορές το δείγμα υπαγορεύουν οι προδιαγραφές των στατιστικών αναλύσεων, π.χ. για την ανάλυση παραγόντων απαιτείται αναλογία 5 ή 6 προς 1 ανάμεσα στους συμμετέχοντες και στα items της ανάλυσης. Στη σύγκριση διαφορετικών ομάδων το δείγμα οριοθετείται από τον αριθμό των συγκρινόμενων ομάδων. Για παράδειγμα, αν σκοπός είναι η σύγκριση ανδρών-γυναικών απαιτούνται κατ' ελάχιστο 30×2 (φύλα) = 60 συμμετέχοντες, αλλά αν συμπεριλάβουμε στους στόχους το φύλο και το επίπεδο εκπαίδευσης ταυτόχρονα, τότε το δείγμα πολλαπλασιάζεται δραματικά: 30×2 (φύλα) $\times 3$ (επίπεδα εκπαίδευσης) = 180! Στην ποιοτική έρευνα με συνεντεύξεις υπάρχει ένας πρακτικός κανόνας: συνήθως διακόπτουμε τη συλλογή των δεδομένων όταν εμφανίζεται κορεσμός, δηλ. επαναλαμβανόμενο περιεχόμενο στις αποκρίσεις των συμμετεχόντων. Σε γενικές γραμμές, οι ποιοτικές έρευνες αναμένεται να έχουν λίγους συμμετέχοντες, π.χ. 10-15, καθώς ο σκοπός εκεί είναι η εμβάθυνση και όχι η γενίκευση.

Ανάλυση των Δεδομένων

Η στατιστική επεξεργασία ποσοτικών δεδομένων δεν είναι ενιαία διαδικασία, αλλά συντελείται σε φάσεις: ηλεκτρονική καταχώριση των στοιχείων → προκαταρκτικοί έλεγχοι

εγκυρότητας και ορθής καταχώρισης → βαθμολόγηση και έλεγχος αξιοπιστίας των σύνθετων μεταβλητών → εξαγωγή των περιγραφικών στατιστικών δεικτών → επαγωγικές στατιστικές αναλύσεις. Η ανατροπή της ανωτέρω σειράς ενδέχεται να έχει ολέθριες, αν και όχι απαραίτητα ορατές, επιπτώσεις στα αποτελέσματα της έρευνας. Ας δούμε τα βήματα αυτά συνοπτικά:

Αρχικά δημιουργείται η φόρμα του αρχείου για την *καταχώριση των στοιχείων*, συνήθως σε φύλλο εργασίας τύπου Microsoft Excel ή συμβατού ή άλλου ειδικού στατιστικού λογισμικού. Σε αυτή την ηλεκτρονική βάση, κάθε στήλη αντιστοιχεί σε μία μεταβλητή (π.χ. μία ερώτηση) και κάθε σειρά περιλαμβάνει τα στοιχεία ενός συμμετέχοντα. Παρόλο που είναι δυνατή η χρήση αλφαριθμητικών χαρακτήρων (δηλ. γράμματα, λέξεις ή φράσεις), για τους σκοπούς μιας ποσοτικής έρευνας προτείνεται η αριθμητική καταχώριση όλων των πληροφοριών, ακόμα και όταν πρόκειται για κατηγορικά δεδομένα (π.χ., για το φύλο: 0='αγόρι', 1='κορίτσι'). Η όλη διαδικασία γίνεται σε συνεννόηση με τον επόπτη, στον οποίο παραδίδεται αντίγραφο της βάσης δεδομένων. Ας σημειωθεί ότι η χρήση μιας online φόρμας για τη συλλογή των δεδομένων επιταχύνει σημαντικά το παραπάνω βήμα, καθώς τα στοιχεία καταχωρούνται αυτόματα σε ηλεκτρονικό φύλλο εργασίας. Και πάλι, όμως, ενδέχεται να χρειαστεί κωδικοποίηση των αλφαριθμητικών καταχωρίσεων με αριθμητικά σύμβολα.

Το δεύτερο βήμα αφορά τους *ελέγχους ορθής καταχώρισης των δεδομένων*: Υπάρχουν τιμές εκτός του αναμενόμενου εύρους; Πόσα είναι τα ελλιπή στοιχεία; Εμφανίζονται με τυχαίο τρόπο ή συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα άτομα ή μεταβλητές; Μήπως ορισμένοι συμμετέχοντες δεν εμπίπτουν στον πληθυσμό-στόχο (π.χ. η ηλικία τους είναι εκτός του υπό μελέτη εύρους); Ανάλογα με τις απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, μπορεί να αποφασιστεί η διαγραφή ορισμένων ατόμων ή μεταβλητών από τη βάση δεδομένων. Αν συμβεί κάτι τέτοιο, πρέπει να δοθούν σχετικές πληροφορίες στην ενότητα των Αποτελεσμάτων του δοκιμίου. Επίσης, θεωρείται αυτονόητη η διαρκής αντιπαραβολή της

ηλεκτρονικής βάσης με τα καταγεγραμμένα στοιχεία (π.χ. τα ερωτηματολόγια), ώστε να εντοπιστούν και να διορθωθούν πιθανά σφάλματα καταχώρισης.

Στη συνέχεια γίνεται η *βαθμολόγηση των σύνθετων μεταβλητών* (π.χ. η βαθμολογία μιας κλίμακας με βάση το μέσο όρο ή το άθροισμα των ερωτήσεων που περιλαμβάνει). Απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτό είναι να διαθέτουν οι φοιτητές τις οδηγίες βαθμολόγησης των ψυχομετρικών μέσων. Αν και η βαθμολόγηση των σύνθετων μεταβλητών μπορεί να γίνει «με το χέρι» (π.χ. χρησιμοποιώντας κοινό κομπιουτεράκι), προτείνεται να αξιοποιηθούν οι δυνατότητες που προσφέρει το στατιστικό λογισμικό, καθώς έτσι περιορίζεται η πιθανότητα τυχαίων σφαλμάτων. Ωστόσο, ο κίνδυνος των συστηματικών σφαλμάτων (π.χ. λάθος τύπος υπολογισμού) είναι πάντα υπαρκτός, γι' αυτό απαιτείται προσοχή. Για τις σύνθετες μεταβλητές χρειάζεται επίσης να υπολογιστεί η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας (δείκτης α του Cronbach).

Έχοντας έτοιμες τις υπό ανάλυση μεταβλητές, ακολουθεί η εξαγωγή των *περιγραφικών στατιστικών δεικτών* (κατανομές συχνότητας, δείκτες κεντρικής τάσης, δείκτες διασποράς). Αυτές οι αναλύσεις σπάνια απαντούν ευθέως συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα ή υποθέσεις, αλλά βοηθούν στην καλή κατανόηση των δεδομένων και στον έλεγχο των προϋποθέσεων για περαιτέρω αναλύσεις. Επίσης, παρέχουν τα στοιχεία για τη συγγραφή του κεφαλαίου των Συμμετεχόντων στην ενότητα της Μεθόδου του δοκιμίου της πτυχιακής εργασίας.

Η κυρίως στατιστική επεξεργασία των δεδομένων αφορά στους κατάλληλους *στατιστικούς χειρισμούς*, συνήθως της *επαγωγικής στατιστικής*, προκειμένου να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα. Καθώς η φάση αυτή της εμπειρικής έρευνας απαιτεί γνώσεις και εξοικείωση με τη Στατιστική, οι ενδιαφερόμενοι καλούνται να επιστρέψουν στα εγχειρίδια και στις σημειώσεις των αντίστοιχων μαθημάτων που διδάχθηκαν (τίποτα λιγότερο, αλλά και τίποτα περισσότερο δεν θα τους ζητηθεί!). Επιπλέον, για το σκοπό αυτό έχουν συνταχθεί

αρκετοί χρηστικοί οδηγοί, ορισμένοι εκ των οποίων είναι προσπελάσιμοι μέσα από την η-Τάξη (<http://eclass.uoa.gr/courses/PPP125/> >> Έγγραφα >> Χρηστικοί Οδηγοί. Παρακάτω καταγράφονται μόνον ορισμένες γενικές αρχές:

(α) Η διεξαγωγή των στατιστικών αναλύσεων και η συγγραφή της αντίστοιχης ενότητας του δοκιμίου γίνονται με βάση τους ερευνητικούς στόχους, όχι ανάλογα με το είδος της ανάλυσης. Η στατιστική πρέπει να είναι εργαλείο του ερευνητή, όχι να καταντήσει αυτοσκοπός.

(β) Δεν έχει νόημα –χειρότερα, είναι ύποπτη– η εφαρμογή σύνθετων στατιστικών χειρισμών που ξεπερνούν το επίπεδο γνώσεων των φοιτητών. Με άλλα λόγια, αναμένεται ότι οι φοιτητές θα περιοριστούν στις γνώσεις και τις δεξιότητες που απόκτησαν στις μέχρι τώρα σπουδές τους. Ειδικά για την πτυχιακή εργασία, το 99% των ερευνητικών ερωτημάτων καλύπτεται εφαρμόζοντας σχετικά απλές στατιστικές διαδικασίες, όπως κατανομές συχνότητας μονομεταβλητών (frequencies) και διμεταβλητών (crosstabs), συγκρίσεις μέσωσ όρων ανάμεσα σε δύο (t -test) ή περισσότερες (ANOVA) ομάδες, δείκτες συνάφειας αριθμητικών διμεταβλητών (correlation) και στατιστική πρόβλεψη (regression). Αν το δείγμα είναι μικρό ($N < 30$), τότε εφαρμόζονται απαραμετρικά κριτήρια (non-parametric tests).

(γ) Η χρήση λογισμικού (π.χ. SPSS) χωρίς την εξασφάλιση της απαραίτητης άδειας είναι παράνομη. Υπάρχουν, ωστόσο, πολύ αξιόλογα στατιστικά εργαλεία που βασίζονται σε ανοιχτό λογισμικό και διατίθενται εντελώς δωρεάν χωρίς περιορισμούς. Τέτοια είναι τα PSPP (<http://www.gnu.org/software/pspp/>), Jamovi (<https://www.jamovi.org/>). Επίσης, ανοιχτού κώδικα είναι η στατιστική γλώσσα προγραμματισμού R (<http://www.r-project.org/>), η οποία εκπροσωπεί για πολλούς το μέλλον της στατιστικής.

Για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το Iramuteq (<http://www.iramuteq.org/>) αν και η αξιοποίησή του απαιτεί εξοικείωση.

Συγγραφή Δοκιμίου

Οι εξαντλητικά λεπτομερείς, όσο και αυστηρές προδιαγραφές για τη σύνταξη του δοκιμίου της πτυχιακής εργασίας περιλαμβάνονται στον Οδηγό Συγγραφής, ο οποίος είναι διαθέσιμος στην πλατφόρμα η-Τάξη. Οι ρυθμίσεις αυτές αναφέρονται στην έκταση, τη μορφοποίηση (σε επίπεδο σελίδας, παραγράφου και γραμματοσειράς), και τη διάρθρωση των ενοτήτων και των κεφαλαίων με τη χρήση κατάλληλων επικεφαλίδων. Ο Οδηγός Συγγραφής έχει συνταχθεί με βάση την πιο πρόσφατη έκδοση του εγχειριδίου δημοσίευσης της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας, το οποίο συνιστά ένα διεθνές πρότυπο. Από αυτή την άποψη, δεν αποτελεί υπόδειγμα μόνο για τους φοιτητές, αλλά και για κάθε ερευνητή που ενδιαφέρεται να δημοσιεύσει το έργο του.

Προτείνεται η διαρκής μελέτη των κανονισμών και των υποδειγμάτων που περιλαμβάνονται στον Οδηγό Συγγραφής, καθώς είναι αδύνατον να συγκρατήσει κανείς από μνήμης όλες τις ειδικές ρυθμίσεις που χρειάζεται να εφαρμόσει κατά περίπτωση. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η τυποποίηση αυτή πρέπει να γίνει με σχολαστικότητα, για δύο τουλάχιστον λόγους: Πρώτον, αφορά ένα διεθνές πρωτόκολλο επικοινωνίας μεταξύ των ερευνητών (θα ήταν χαοτικό να χρησιμοποιείται διαφορετικός τρόπος παρουσίασης των ίδιων στοιχείων, ανάλογα με τα εκάστοτε προσωπικά αισθητικά κριτήρια). Δεύτερον, η συμμόρφωση στις προδιαγραφές προδιαθέτει θετικά τον αναγνώστη, καθώς διαμορφώνει μια ισχυρή πρώτη εντύπωση από την επαφή του με το δοκίμιο. Σημαντικές ανακολουθίες στη μορφοποίηση υποσκάπτουν τη συνολική προσπάθεια του συγγραφέα, αδικούν το έργο του, ενώ ενδέχεται ακόμα και να αποθαρρύνουν τον αναγνώστη από την προσεκτική μελέτη του κειμένου – τόσο το χειρότερο αν πρόκειται για μέλος της Εξεταστικής Επιτροπής που επιπλέον καλείται να αξιολογήσει το δοκίμιο!

Θέματα Δεοντολογίας

Τα θέματα δεοντολογίας και ηθικής στην ψυχολογική έρευνα είναι ιδιαίτερα σημαντικά και διατρέχουν όλες τις φάσεις εκπόνησης της πτυχιακής εργασίας, από τον ερευνητικό σχεδιασμό μέχρι την υποβολή του δοκιμίου. Οι κώδικες που έχουν επεξεργαστεί η Αμερικανική Ψυχολογική Εταιρεία (<http://www.apa.org/ethics/code/>) και η Βρετανική Ψυχολογική Εταιρεία (<https://www.bps.org.uk/news-and-policy/bps-code-ethics-and-conduct>) συνοψίζουν καλά τα ζητήματα αυτά. Εδώ υπενθυμίζονται τα εξής:

Επιτροπή δεοντολογίας. Πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας το ερευνητικό σχέδιο υποβάλλεται προς έγκριση στην ειδική επιτροπή δεοντολογίας του ιδρυματικού φορέα (αν υπάρχει) και, οπωσδήποτε, στον επόπτη της πτυχιακής εργασίας.

Ενημέρωση και συγκατάθεση. Πριν δώσουν τη συγκατάθεσή τους για εθελοντική συμμετοχή, οι ερωτώμενοι πρέπει να ενημερωθούν σχετικά με την ερευνητική ομάδα, τους σκοπούς, τη διαδικασία (εκτιμώμενος χρόνος, πιθανές δυσκολίες), καθώς και τα προσδοκώμενα οφέλη της έρευνας. Οι συμμετέχοντες δικαιούνται να αποχωρήσουν και να ζητήσουν τη διαγραφή των στοιχείων τους ανά πάσα στιγμή, ανεξάρτητα από το αν αρχικά δέχτηκαν να συμμετάσχουν. Για ανηλίκους συμμετέχοντες πρέπει να ενημερωθούν και να συναινέσουν οι γονείς ή οι κηδεμόνες μέσω γραπτής επιστολής. Για την είσοδο σε ελεγχόμενους χώρους (π.χ. σχολεία) απαιτείται έγκριση του κατά νόμο υπευθύνου (εν προκειμένω, του διευθυντή).

Εξαπάτηση και αποκατάσταση. Ένας βαθμός εξαπάτησης μπορεί να είναι απαραίτητος στην ψυχολογική έρευνα για τη διασφάλιση ειλικρινών και αυθόρμητων αποκρίσεων από τους συμμετέχοντες. Ωστόσο, η απόκρυψη πληροφοριών πρέπει να είναι η ελάχιστη δυνατή σε ποσότητα και χρονική διάρκεια, να μην προκαλεί δυσφορία και να μην αποσκοπεί στην απόσπαση συναίνεσης για συμμετοχή στην έρευνα. Με την ολοκλήρωση της διαδικασίας, ο ερευνητής πρέπει να αποκαταστήσει την αλήθεια εξηγώντας τους λόγους της εξαπάτησης.

Εμπιστευτικότητα. Τα ερευνητικά δεδομένα έχουν ανώνυμο και εμπιστευτικό χαρακτήρα. Δεν αποκαλύπτονται προσωπικές πληροφορίες σε τρίτους. Όπου γίνεται προσωπική αναφορά (π.χ. σε ποιοτικές έρευνες ή σε μελέτες ατομικής περίπτωσης) χρησιμοποιείται ψευδώνυμο.

Προστασία των συμμετεχόντων. Ο ερευνητής πρέπει να φροντίσει ώστε η διαδικασία να μην προκαλέσει ψυχική πίεση ή άλλη δυσφορία στους συμμετέχοντες ή να τους βλάψει με οποιοδήποτε τρόπο. Απαγορεύεται να θίξει τα δικαιώματά τους, να τους προσβάλει ή να τους θέσει σε κίνδυνο.

Επεξεργασία και κοινοποίηση στοιχείων. Απαγορεύεται ο χειρισμός των εμπειρικών δεδομένων κατά τρόπο που αλλοιώνει τα αποτελέσματα των αναλύσεων. Μετά τη δημοσίευση της έρευνας, τα εμπειρικά δεδομένα πρέπει να είναι διαθέσιμα σε οποιονδήποτε επιθυμεί να αποκτήσει πρόσβαση σε αυτά για επιστημονικούς σκοπούς (π.χ. συγχώνευση βάσεων και διεξαγωγή νέων αναλύσεων).

Αναγνώριση της συνεισφοράς τρίτων. Σε κάθε συνθήκη γραπτής ή προφορικής δημοσίευσης των ερευνητικών πορισμάτων πρέπει να αναγνωρίζεται σαφώς και με τον εκάστοτε προβλεπόμενο τρόπο η όποια συμβολή τρίτων. Ειδικά στο γραπτό δοκίμιο, η ενσωμάτωση ιδεών ή στοιχείων χωρίς την αντίστοιχη βιβλιογραφική παραπομπή είναι καθαρή λογοκλοπή και αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη αυστηρότητα και απαξίωση από την επιστημονική κοινότητα.

Εκφορά του λόγου. Η επιστημονική γλώσσα αποφεύγει τις αξιολογικές κρίσεις, τις σεξιστικές διατυπώσεις και την «ετικετοποίηση» ατόμων ή ομάδων, ειδικά με όρους που μπορεί να χαρακτηριστούν υποτιμητικοί ή προσβλητικοί. Επιπλέον, υιοθετείται το κατάλληλο επίπεδο αφαίρεσης για την περιγραφή ανθρώπων ή εννοιών και αποφεύγεται η ακατάλληλη απόδοση αιτιότητας (π.χ. σε συναφειακές έρευνες).

Προφορική Εξέταση

Η προφορική εξέταση των πτυχιακών εργασιών γίνεται εντός των τριών εξεταστικών περιόδων ενός ακαδημαϊκού έτους. Η επόπτρια/Ο επόπτης και η φοιτήτρια/ο φοιτητής πρέπει να έχουν συμφωνήσει σχετικά με την οριστική μορφή του δοκιμίου το αργότερο μέχρι την ημερομηνία έναρξης της εξεταστικής περιόδου. Οι φοιτητές έχουν δικαίωμα να υποδείξουν ή να επιλέξουν το δεύτερο μέλος της Εξεταστικής Επιτροπής.

Η ημερομηνία εξέτασης ορίζεται μετά από συνεννόηση με τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής. Η εξέταση διαρκεί περίπου 15'-20'. Αρχικά η φοιτήτρια/ο φοιτητής παρουσιάζει με συντομία (8'-10') την έρευνα που διεξήγαγε (στόχοι, μέθοδος, βασικά συμπεράσματα, περιορισμοί και προτάσεις) και, στη συνέχεια, δέχεται ερωτήσεις. Η διαδικασία ολοκληρώνεται με την απόδοση του βαθμού, τη συμπλήρωση του πρακτικού εξέτασης από την Εξεταστική Επιτροπή και την υποβολή στη Γραμματεία του Τμήματος Ψυχολογίας του δοκιμίου της πτυχιακής εργασίας (αποστέλλεται ως επισυναπτόμενο έγγραφο τύπου pdf μέσω μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου).

Η βαθμολόγηση της πτυχιακής εργασίας των φοιτητών του Τμήματος Ψυχολογίας γίνεται με αριθμητική κλίμακα, από 1 μέχρι 10. Κριτήρια βαθμολόγησης αποτελούν: (i) η ποιότητα του γραπτού δοκιμίου όσον αφορά το περιεχόμενο, τη δομή και τη μορφή, (ii) η επάρκεια του μεθοδολογικού σχεδιασμού και της πορείας υλοποίησης της έρευνας, και (iii) η ποιότητα της προφορικής παρουσίασης και των απαντήσεων της φοιτήτριας/του φοιτητή στα ερωτήματα της Εξεταστικής Επιτροπής.

Επειδή η προφορική εξέταση είναι εύλογα αγχωτική συνθήκη για πολλούς φοιτητές, σημειώνονται εδώ ορισμένες πρακτικές υποδείξεις:

(α) Σκοπός της προφορικής εξέτασης δεν είναι ο εξαντλητικός έλεγχος των θεωρητικών ή στατιστικών γνώσεων των φοιτητών, αλλά η ικανότητά τους να περιγράψουν και να εξηγούν με αρκούντως κατανοητό τρόπο ποιες ενέργειες έκαναν, ποια ερωτήματα

έθεσαν, ποια βήματα ακολούθησαν για να τα απαντήσουν και σε ποια βασικά συμπεράσματα κατέληξαν. Δηλαδή, η κατάλληλη εφαρμογή της μεθοδολογίας στα πλαίσια των αρχών δεοντολογίας είναι σημαντικότερη αξία από την αποστήθιση και αναπαραγωγή θεωριών και ορολογίας.

(β) Είναι εκκωφαντική η αδυναμία ορισμένων φοιτητών να συνδέσουν την έρευνά τους με τον πραγματικό κόσμο. Ερωτήματα όπως «ποιους αφορούν τα συμπεράσματα αυτής της έρευνας;» ή «τι έμαθες από τη διεξαγωγή της έρευνας, το οποίο δεν γνώριζες πριν;» φαίνονται απλοϊκά αλλά είναι άκρως αποκαλυπτικά όσον αφορά την ουσιαστική κατανόηση των υπό μελέτη θεμάτων.

(γ) Σε συνέχεια του προηγούμενου σημείου, είναι χρήσιμο να μπορεί κανείς να προτείνει προεκτάσεις, είτε για μελλοντικές έρευνες είτε για πιθανές εφαρμογές. Καλό θα είναι να αποφεύγονται φράσεις-κλισέ, όπως ότι «τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να αξιοποιηθούν σε παρεμβάσεις» (εκτός των άλλων, η διατύπωση αυτή προκαλεί την επικίνδυνη ερώτηση: «πώς θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο;») ή ότι «η έρευνα μπορεί να επαναληφθεί συμπεριλαμβάνοντας μεγαλύτερο δείγμα». Αυτό που έχει περισσότερη σημασία είναι ποιες μεταβλητές θα ήταν σκόπιμο να περιληφθούν σε επόμενη ερευνητική απόπειρα και με ποιο τρόπο.

(δ) Αξιολογούνται ιδιαίτερος θετικά οι ικανότητες των φοιτητών να εντοπίζουν τους μεθοδολογικούς περιορισμούς της έρευνάς τους, να διακρίνουν τους (αναπόφευκτους) περιορισμούς από τα (μη αποδεκτά) σφάλματα, να αποφεύγουν τις αυθαίρετες γενικεύσεις των ευρημάτων σε πληθυσμό που δεν αντιστοιχεί στο δείγμα της έρευνας και να κάνουν ορθή χρήση της αιτιότητας (μόνο στις πειραματικές ή, εν μέρει, στις διαχρονικές έρευνες μπορούν να εντοπιστούν αιτιώδεις σχέσεις, οπουδήποτε αλλού η χρήση του ρήματος «επηρεάζω» απαγορεύεται!).

(ε) Μερικές φορές οι ερωτήσεις των μελών της Εξεταστικής Επιτροπής προκαλούν την «αμυντική» στάση του εξεταζόμενου να υπερασπιστούν την ορθότητα των επιλογών τους. Αυτό οφείλεται ως ένα βαθμό στην έγνοια που συχνά έχουμε να τοποθετήσουμε τις δικές μας θέσεις σε μια συζήτηση, παρά να ακούσουμε τι (μας) λένε οι άλλοι. Πέρα από το ότι η στάση αυτή είναι εντελώς λανθασμένη ως επικοινωνιακή στρατηγική (προκαλεί ακόμα πιο «επιθετικές» ερωτήσεις!), υποδηλώνει ακαμψία σκέψης και δογματισμό. Είναι πολύ σημαντικό οι φοιτητές να ακούν προσεκτικά τα σχόλια και τα ερωτήματα που υποβάλλονται και να συντονίζουν τον λόγο και τα επιχειρήματά τους σε αυτά, να μη διστάζουν να εκφράσουν αμφιβολίες ή δεύτερες σκέψεις που τους γεννώνται εκείνη τη στιγμή, να δέχονται να εξετάσουν εναλλακτικές ερμηνείες και να μην αποφαινούνται οριστικά για τα θέματα.

Περαιτέρω Μελέτη

Στον δικτυακό τόπο των πτυχιακών εργασιών που εποπτεύει ο υπογράφων (<http://eclass.uoa.gr/courses/PPP125/> >> Έγγραφα) υπάρχει ο Εσωτερικός Κανονισμός Πτυχιακής Εργασίας του Τμήματος Ψυχολογίας και ο Οδηγός Συγγραφής, η (ανά)γνωση των οποίων θεωρείται αυτονόητη. Επιπλέον υπάρχουν δύο χρηστικοί οδηγοί με συμβουλές και υποδείξεις σχετικά με την ανάγνωση και τη συγγραφή εμπειρικής μελέτης. Στον ίδιο φάκελο εγγράφων διατίθενται σύντομα εγχειρίδια για τη στατιστική επεξεργασία δεδομένων με τα προγράμματα SPSS/PSPP και Jamovi, όπου μπορεί κανείς να βρει πώς γίνεται η «αποκρυπτογράφηση» των στατιστικών αναλύσεων και πώς μεταφέρονται τα στοιχεία στην ενότητα των Αποτελεσμάτων του δοκιμίου της πτυχιακής εργασίας.

Στη παραπάνω διεύθυνση της η-Τάξης οι Σύνδεσμοι παραπέμπουν σε ιστοσελίδες που καλύπτουν θέματα όπως η δεοντολογία, η βιβλιογραφική αναζήτηση, η στατιστική επεξεργασία δεδομένων (με δωρεάν λογισμικό) και η μορφοποίηση του δοκιμίου.

Μια τελευταία επισήμανση: Οι προηγούμενες πτυχιακές εργασίες, ακόμα και όταν έχουν λάβει υψηλή βαθμολογία, δεν είναι απαραίτητως υποδείγματα προς μίμηση!